

веденным способом. Форма высказывания $R(a, b, \dots n)$ отражает то общее явление, что предметы находятся в разных отношениях, и поэтому формы высказываний должны сообразоваться с этим фактом, если они должны выражать положение в области отношений. Так как качества и отношения существуют в реальной действительности, упомянутые формы высказываний детерминированы характером этой действительности. Если же логические формы высказываний являются отражением определенных аспектов реальной действительности, потом и аналитические предложения (логические законы), если они им соответствуют, отражают действительность. В статье приведены конкретные примеры, подтверждающие это суждение.

Последняя часть статьи посвящена разбору проблематики возникновения аналитических предложений из первоначально эмпирических предложений специального содержания.

LOGIC AND REALITY

V. Filkorn

In this study the relationship of logical sentential forms and analytical sentences to reality, and the genesis of analytical sentences and rules of proof are subjected to examination. The research is limited to the sentential calculus and predicate calculus of the first order.

At the outset the way leading from concrete propositions to sentential forms is shown; the variables and constants of these forms are examined; the criterium is shown according to which logical constants are being distinguished from the specific ones, and it is demonstrated that the sentential forms are determined by general features of reality. Thus the sentential form „ a is b “ is a reflection of the general circumstance according to which objects in the world always possess some properties, and therefore if we want to speak of the properties of a certain thing, we are to do so only by means of the said sentential form. The sentential form $R(a, b, \dots, n)$ reflects the general circumstance according to which objects appear in different relationship; owing to this fact forms of proposition are liable to adapt themselves to the given circumstance if they have to express relating situations. Since properties and relations do exist in reality, the said sentential forms are determined by the character of reality.

If logical sentential forms are the reflection of certain aspects of reality, analytical sentences, too, (laws of logic) — should they be adequate to them — would reflect reality. To prove the truthfulness of this assertion concrete examples are presented in the study. The conclusive part of the work analyzes problems concerning the origin of analytical sentences from originally empirical sentences of specific contents.

FILOZOFIA NA NOVÝCH CESTÁCH

JÁN KOCKA

XX. i XXII. sjazd KSSS a u nás XII. sjazd KSČ hlboko zasiahli do vývinu marxizmu a možno povedať, že sú medzníkmi, začiatkami novej etapy. Toto znie síce skoro ako fráza, pretože sme podobné formulácie používali v minulosti veľmi často, no ak máme na mysli ustáľovanie nových hodnotiacich kritérií a stanovísk aj celkový obrodný závan najmä v našom kultúrnom živote, prejavujúci sa v nevídanej aktivizácii pisateľov a čitateľov, tak je zrejmé, že sa udialo čosi veľké. Pravda, novosť a veľkosť sa stáva zrozumiteľnou a zvýrazní sa až po časovom

odstupe, keď sa upevní, stane sa verejnou samozrejmosťou. Sme len na začiatku obrodenia teórie marxizmu a praxe budovania socializmu, prehodnocovania koncepcií a metód. Tento proces je nesmierne zložitý, pretože sa týka mnohých zaužívaných myšlienkových kategórií, organizačných foriem a postupov, často je nerozlučne spojený s menami významných a vplyvných osôb. Termín obdobie kultu osobnosti postihuje podstatu určitej etapy a celkového spoločenského ovzdušia, ktoré komunistická strana rozhodne zavrhla a odsúdila. Ak sa hovorí, že sme atmosfére kultu osobnosti splatili daň — okrem vzácných výnimiek — takmer všetci, je to pravda, pretože sa vytvorilo prostredie, v ktorom prejavy kritičnosti i smelší teoretický rozbeh sa chápali ako odklon od marxizmu, nesolidárnosť s robotníckou triedou a budovaním socializmu. Tým ohromujúcejšie museli zapôsobiť odhalenia a prehodnotenia toho, čo len pred nedávnom bolo posvätné a nedotknuteľné. Boli to pre marxizmus a socializmus citeľné otrasy, ktoré kapitalistická propaganda primerane využila. Lenže ak sa na marxizmus pozeráme v širších vývinových súvislostiach, sú tieto prehodnotenia dôkazom vnútornej sily marxizmu a prejavom jeho schopností kriticky sa zmocniť seba samého. Nové obdobie muselo prísť, pretože viaceré javy verejného života prejavovali tendencie obrátiť sa proti samému marxizmu, jeho duchu a historickému zmyslu. Objektívnymi silami, ktoré vyvolali obrodný proces a prehodnotenia, pre mnohých verejných pracovníkov často aj osobne bolestivé a nepríjemné, boli javy v hospodárskom a kultúrnom živote signalizujúce rozpor medzi teóriou a praxou, želaním a skutočnosťou. Falošný optimizmus, záľuba vidieť všetko v čo najkrajšom stave, utápanie sa vo formálnej krásе hlásení, zápisníc, uznesení, zámerné prikrášľovanie skutočností, bezproblémová bezstarostnosť a častý teoretický primitivizmus sa museli a musia revidovať z hľadiska konkrétnych hospodárskych výsledkov, úrovne riadenia, morálky i kultúrnych úspechov.

Prejavy kultu osobnosti poznačili celý náš verejný život a o to ťažšia je úloha kriticky sa s nimi vyrovnáť. Snáď žiadnu inú oblasť kultúrneho života nezasiahli tak hlboko ako práve filozofiu, a to preto, že teoretické koncepcie kultu osobnosti sa utvárali a aplikovali za priamej účasti filozofie, teda aj *ako filozofia*. Preto tak nástojčivo vystupuje pred nami úloha kriticky prehodnotiť situáciu vo filozofii. V našom príspevku nebudeme polemizovať s obsahom jednotlivých myšlienok, téz či názorov, ale rozvedieme otázky spoločenského zaradenia filozofie, jej funkcie a metód jej rozvíjania.

Podstata filozofie a jej teoretická funkčnosť

Z pochopenia, prípadne nepochopenia podstaty filozofie vyplývajú základné metodologické pokyny pre jej spoločenské umiestnenie a jej rozvíjanie. Definícia podstaty filozofie ako formy poznania predstavuje osobitný problém, ktorý sa snažili vyriešiť mnohí myslitelia. Najväčšia ťažkosť je azda v tom, že každé pochopenie a interpretovanie podstaty filozofie vychádza už z určitých filozofických hľadísk a je vyjadrením určitej filozofie. Priblížiť sa k adekvátnemu pochopeniu zmyslu a obsahu filozofie možno len s prihliadaním k jej dejinám, k jej teoretickej funkčnosti a vzťahu k spoločenskému životu. Bez ďalšieho rozvádzania

— čo by bolo vďačnou látkou pre podrobnejšiu analýzu — možno v dejinách filozofie vystopovať to, že vo všetkých duchovných kultúrnych produktoch kvalifikovaných ako filozofické, výrazne sa prediera úsilie formulovať maximálne všeobecné a platné poznatky, pravdy, a to tak vo forme definícií kategórií, podstaty, príčin, ako aj noriem etických, estetických atď. Táto všeobecná a špecifická črta filozofického myslenia sa týka však iba vonkajšej formálnej stránky. Určiť podstatu filozofie po stránke obsahovej je veľmi ťažké, pretože obsahom filozofického myslenia môžu byť princípy ontologické, gnozeologické, etické, estetické, sociálno-politické. Nájsť spoločného obsahového menovateľa azda ani nemožno. Ak vezmeme do úvahy, že náhľady mysliteľov spravidla tvoria systém, konvergujúci k definícii univerzálnej kategórie bytia, mohli by sme povedať, že špecifickým obsahom filozofie je definovanie bytia, no tým by sme ontológiu postavili na prvé miesto v rámci filozofického systému, proti čomu by stúpenci iných koncepcií filozofie mali, samozrejme, výhrady.

Dotkli sme sa definície filozofie preto, aby sme poukázali na jej problémový obsah. Bežne používaná definícia filozofie ako vedy skúmajúcej, či formulujúcej najvšeobecnejšie zákonitosti prírody, spoločnosti a myslenia postihuje do určitej miery zmysel a podstatu filozofie, lenže vyslovovaná s apodiktickou istotou, bez širšieho analytického pochopenia jej pojmových zložiek môže viesť k zúženému a skreslenému poňatiu filozofie, k zotretiu špecifičnosti filozofie a jej odlišnosti od vedy v užšom a pravom zmysle. Filozofické poznanie sa totiž pohybuje v iných rovinách všeobecnosti a vyznačuje sa vlastnými metodickými postupmi. Týmto, samozrejme, nechceme a nemôžeme povedať, že filozofia je a má byť nevedecká. Marxistická filozofia je vedecká jednak v tom zmysle, že rešpektuje výsledky vedeckého poznania, a jednak v tom zmysle, že používa racionálne generalizačné postupy vedeckej metodológie, ale pritom žiadnu vedu nenahrádza. Kým sa vo vede podľa povahy jednotlivých disciplín uplatňujú špeciálne metodologické zásady a metodické postupy s výrazným zastúpením empirie, vo filozofii dominujú mysliteľské abstrakčné a generalizačné postupy, inak povedané filozofia je disciplína špekulatívna. To, pravda, nijak nevylučuje, ba priam predpokladá osvojenie si pevného faktového základu, ktorý poskytuje veda.

Scientistické interpretovanie marxistickej filozofie viedlo k naivnej predstave „delby“ práce medzi vedcami a filozofmi. V zmysle tejto predstavy veda mala poskytovať faktové poznatky a filozofia ich mala zovšeobecňovať. Odhliadnúc už od neprijateľného degradovania vedcov na zberačov duchovných surovín a povýšenia filozofov na konečných upravovateľov a interpretátorov, zabudlo sa na to, že samotné zovšeobecňovanie je teoreticko-metodologický problémom, a nie je žiadnou mechanickou záležitosťou. Filozofia nie je ani zďaleka pasívnym produktom vývinu vied, ale zasahuje do vied vo forme generálnej metodológie a teórie poznania ako aj kritickou logickou analýzou vedeckých pojmov a kategórií. Ako sa realizovala jednota marxistickej filozofie a vied v nedávnej minulosti, to by si vyžadovalo konkrétny rozbor, najlepšie by bolo, keby jeho autormi boli samotní vedci. My chceme v tejto súvislosti iba pripomenúť, že negatívna stránka scientistického pochopenia marxistickej filozofie sa prejavovala v nedostatočnom rozlíšení filozoficko-metodologických princípov dialektiky a materializmu od bá-

dateľských metód jednotlivých vied, ktoré sú technickej povahy. Filozofická dialektika sa často násilne vnášala do vedných odborov, a tým sa zjednodušovala a vulgarizovala vedecká metodológia a ukázal sa nápadný rozpor medzi častým, dokonca až príliš častým dovolávaním sa vedy, vedeckého riadenia atď. a nedostatočným rozvíjaním problematiky metodológie vedeckého poznania. Medzi faktovým vedeckým poznaním a filozofickou interpretáciou objektívneho diania sa nevytváral organický a plynulý prechod, takže filozofické princípy akoby viseli vo vzduchu a prílepovali sa neprirodzene k odborným výkladom. Exemplárnym príkladom tohto bola „aktualizácia“ a „aplikácia“ posledných Stalínových prác.

Prejavom nenormálneho vzťahu filozofie a vedy bol akýsi vrchnostenský pomer filozofov k vedcom, často vedomostne slabo fundovaný, a preto nekompetentný. Tu sa ukazuje, že filozofia môže zohrať pozitívnu úlohu v rozvoji vied, ale môže zohrať aj negatívnu úlohu, a to vtedy, keď vytvára apriórne záporné postoje k niektorým oblastiam poznania. Takáto situácia sa vytvárala v dejinách poznania viackrát, ale vždy zvíťazilo hľadisko pozitívneho a nehateného rozvoja poznania. Je celkom neprirodzené a protirečiacie samotnej podstate socialistického spoločenského zriadenia, usilujúceho sa o objektívne a najvšestrannejšie poznanie sveta, ak sa v ňom takéto postoje vytvárajú. Rozhodne by bolo bývalo len na prospech socialistickej vedy a kultúry, ak by namiesto apriórneho odsudzovania napr. formálnej logiky, kyberniky, sociológie boli vznikli pozitívne, i keď pritom kritické príspevky a analýzy. Takto sa situácia javí, akoby sa u nás určité odvetvia poznania vyvíjali iba pod nejakým tlakom zvonku, v závese, za zahraničným vývinom. Vážnym nedostatkom tak v rozvoji filozofie, ako aj teórie vedy bola povrchnosť v ovládaní faktovej zložky vedeckého poznania. Marxizmus vo výučbe a popularizácii často nebol účinný preto, lebo sa jeho interpretátori nevedeli prispôsobiť konkrétnym oblastiam poznania. Celkom odôvodnená tendencia vo výchove filozofického dorastu je spájať výučbu filozofie s niektorou prírodovednou alebo spoločenskovednou disciplínou.

Je však otázne, či sa filozofia orientovala a má orientovať vo svojom vývine iba na vedy, na analýzu ich výsledkov. Ľudské bytie, spoločenský život je plný mnohorakých podnetov a javov, ktoré ešte nie sú predmetom vedeckého poznania, ale ktoré je potrebné nastoľovať ako problémy a intelektuálne sa ich zmocňovať. Tu filozofia plní dôležitú úlohu prípravy a orientácie vedeckého skúmania. Filozofický charakter teoretického problému sa prejavuje teda už v jeho výbere a formulácii. Filozofia takto tvorí samu seba a v tomto zmysle je jej vývin spontánny a nemožno jej problémy vnucovať.

Filozofia a ideológia

Deformácie vo vývine filozofie vznikajú vtedy, ak do neho násilne zasahujú neteoretické, najčastejšie mocenské politické faktory a funkcia filozofie sa redukuje na apológiu a zdôvodňovanie ideológie. Príkladov na služobné postavenie filozofie je v dejinách hodne a azda najtypickejším príkladom bola stredoveká scholastická filozofia ako služka teológie. Z dejín však možno vyčítať aj to, že

pokusy ideologicky sputnať filozofiu nemali trvalé úspechy. Programovým obsahom nových období bol boj za emancipáciu teoretického jadra filozofie, a to bola v dejinách filozofie a kultúry vždy pokroková etapa.

Ak poukazujeme na rozdiel medzi filozofiou a ideológiou, nechceme tým povedať, že filozofia je voči spoločenskému politickému daniu neutrálna. Práve opak je pravdou. Napriek svojej abstraktnosti má filozofia ku konkrétnemu životu i svojim pôvodom i dosahom veľmi blízky vzťah. Účinnosť a publicita filozofie spočíva v tom, ako reaguje na aktuálne problémy. Teda otázkou nie je, či filozofia má riešiť aktuálne spoločenské problémy, ale ako to má robiť, akú teoretickú pozíciu pri tom zaujímať.

Nemáme dosiaľ presnú a vyčerpávajúcu definíciu ideológie, ale ju môžeme stručne charakterizovať ako systém a súhrn politických programových prvkov a svetonázoru, pričom dominantná je práve zložka politická a akčné programová. Ideológia je javom eminentne triednym a bezprostredne vyjadruje vývinové tendencie hlavných spoločenských síl. Jej osobitosťou je, že sa usiluje vtlačiť syntetizujúci charakter všetkým formám spoločenského vedomia a verejného života. Ideológia je jedným zo základných faktorov politických triednych bojov i vnútornej stability spoločenského zriadenia. Ak podstata a zmysel ideológie je v politickej akčnosti, a to aj menlivej a časovej, zmysel a cieľ filozofie je teoretický, všeobecnejší. Nijak to však nevylučuje, že sa niektorá filozofia nemôže stať zložkou ideológie a že sa nestáva oficiálnou. Bolo by možné uviesť príklady mysliteľov, ktorých náhľady sa stali spoločenskou normou, ale aj to, že ich hodnota bola anulovaná pádom režimu, politického systému, za ktorý sa exponovali.

V dejinách sa však realizuje aj druhá forma vzťahu ideológie a filozofie, že totiž ideológia alebo jej časti sa zvedečňujú, transformujú na vedecké disciplíny, prípadne pod jej vplyvom nastávajú presuny v hierarchii a klasifikácii vedných disciplín. To všetko vyplýva zo svetonázorového a triednopolitického obsahu ideológie.

Spoločenská ideologická zaangažovanosť marxistickej filozofie v socialistickej spoločnosti je zdôvodnená vysokými humánnymi ideálmi socializmu. Vedecká filozofia dialektického a historického materializmu sa stala organickou súčasťou socialistickej ideológie, no je na škodu filozofie a kultúry, ak sa v tejto syntéze stratí špecifičnosť filozofie a filozofia nadobudne podobu prevažne ideologickej propagandy a ak sa filozofii určí výhradne apologetická a dekoratívna funkcia. V tomto postavení filozofia stráca svoju kritičnosť a tvorivosť, a tým aj svoje opodstatnenie. Ak sa kritizuje filozofia v období kultu osobnosti, tak je to práve v tomto ohľade. Veľký počet filozofických publikácií, autorov i inštitúcií kontrastoval s malým teoretickým prínosom. Prevažná časť kníh, štúdií a článkov len komentovala, osvetľovala myšlienky známe a dávno pregnantne formulované už v dielach zakladateľov marxizmu. Témy a ciele filozofických prác sa určovali z hľadiska bezprostredne aktuálnych politických potrieb a od filozofov sa očakávalo, že pohotovo a účinne zasiahnu do akýchkoľvek problémových oblastí. Osobitnou kapitolou je záplava príležitostných prác panegyrického obsahu, určených na dokazovanie obsahovej geniality Stalinových diel. Efemérnosť týchto

prác je zrejماً dnes, keď sa zverejnili kritické analýzy Stalinových náhľadov a doklady ich nesprávnosti.

Redukcia filozofie na úroveň popularizácie a propagandy — týmto nijak nezmenšujeme spoločenský význam ani dobrej ideologickej propagandy, ani dobrej popularizácie — mala za následok zníženie kritérií tvorivosti, kritičnosti a teoretičnosti. Predmet filozofie sa zužoval na skúmanie základnej filozofickej otázky a namiesto podrobných historických rozborov nastupovali ploché vulgarizátorské hodnotenia s bielo-čiernou stupnicou. Nebolo na prospech marxistickej filozofie, ak pozíciu teoretickej autority zaujala autorita politická, ak sa rozhodujúcim stal nie obsah myšlienky ale to, kto ju vyslovil. Stalinove náhľady a výroky, nech boli aj triviálne, pokladali sa za smernicu a vrchol teoretickej dokonalosti.

Potlačenie teoretického jadra a zmyslu filozofie vyústilo do komplexu dôsledkov a javov, ktoré súhrnne nazývame dogmatizmom vo filozofii. Obsah filozofie sa zúžil a zanedbávali sa oblasti, ktoré tradične tvorili súčasť filozofického systému alebo sa rozvíjali vo filozofii zahraničnej. Z marxistickej filozofie vypadla napr. teória hodnôt s odôvodnením, prípadne aj bez neho, že ide o buržoázu subjektivistickú disciplínu. Nie je tak dávno, čo sa uznala oprávnenosť etiky. V prípade sociológie rozhodovala vonkajšia terminologická stránka. Neuvažovalo sa, či aj pre socializmus je potrebná sociológia s konkrétnym výskumom, ale sa argumentovalo tým, že sociológia je buržoázna veda, a preto pre socializmus je neprijateľná. V týchto prípadoch sa zreteľne prejavili vplyvy ideologického apriorizmu v negatívnej podobe.

Dogmatizmus a tvorivá filozofia

Dogmatizmom označujeme nekritický postoj a spôsob myslenia, tvrdošijné pridržanie sa nejakých princípov, téz, a to aj vtedy, ak existujú faktové doklady o ich iba čiastočnej platnosti. Do typickej a príslovečnej podoby sa tento spôsob myslenia vyvinul v stredovekej vede a filozofii. Dogmatizmus scholastiky spočíval v axiomatickom prijímaní cirkevných vieroučných článkov, dogiem, o ktorých sa nesmeli pochybovať. Nekritické prijímanie východiskových téz sa nevzťahovalo iba na cirkevné dogmy, ale aj na vedecké poznatky starých autorít, hlavne Aristotela. Filozofické a vedecké myslenie malo sylogistickú podobu, jeho úlohou bolo vychádzať z určitej premisy dogmatického typu a v závere potvrdiť jej pravdivosť. Bolo to myšlienkové krútenie sa v kruhu bez toho, že by bolo potrebné brať do úvahy objektívnu skutočnosť. Práve v tomto tkvelo spiatocníctvo a metodologická obmedzenosť scholastického dogmatizmu. Vrcholnou dôkazovou inštanciou boli citáty z Aristotela, scholastických doktorov a biblie. Ak náhodou skutočnosť protirečila nejakému princípu či téze, považovalo sa to nie za chybu tézy, ale za anomáliu a deformáciu skutočnosti. Galilei spomína vo svojom *Diálogo o dvoch najväčších svetových systémoch* istého astronóma, ktorý odmietol pozrieť sa na astronomické telesá cez ďalekohľad s odôvodnením, že by to mohlo narušiť vieru v Aristotela. Scholastický dogmatizmus, vyčerpávajúci sa v slovíčkárnení, formálnej argumentácii, negujúci objektívnu skutočnosť, bol začiatkom novoveku hlavnou ideovou prekážkou rozvoja vedy a filozofie, a preto boj proti

nemu tvorí pokrokovú stránku renesančnej filozofie. Keď sa dnes hovorí o dogmatizme, pripomenutie si tejto etapy dejín filozofie je v mnohom ohľade poučné.

To, že sa do marxizmu dostali v nedávnej dobe prvky dogmatizmu, je historickým paradoxom, nútiacim zamýšľať sa tak nad jeho prejavmi, ako aj príčinami a koreňmi. Marxizmus sa zrodil a desaťročie rozvíjal ako revolučný, nekompromisne kritický a tvorivý spôsob myslenia, neuznávajúci nijakú autoritu okrem pravdy a objektívnej skutočnosti. V tom bola sila a príťažlivosť marxizmu. Keď konštatujeme dnes dogmatizmus, treba ho kvalifikovať ako dôsledok určitých postojov a metód riadenia, vzťahu vedúcich funkcionárov k občanom atď., čo poukazuje na to, že pôvod dogmatických prvkov v marxizme je neoteoretický, vonkajší. Je to dôležité zistenie, pretože v dôsledku toho nie je potrebné revidovať teoretické princípy marxizmu, ale treba preskúmať a zmeniť spoločenské podmienky pre jeho aplikácie a rozvoj. Pravda, podrobne analyzovať spoločenské korene dogmatizmu, ktorý zasiahol nielen filozofiu, ale takmer všetky odvetvia poznania kultúry, bola by prinajmenej téma pre sociologické štúdie. Na tomto mieste sa môžeme zaoberať iba niektorými prejavmi v ponímaní marxizmu a v užšom zmysle marxistickej filozofie.

Snáď najneprirodzenejšou a samotnému marxizmu najviac protirečiacou bola iluzórna predstava, že marxizmus v dielach jeho zakladateľov je niečím dokončným, uzavretým systémom, riešiacim všetky problémy, ktorý už nemožno rozvíjať v prácach obyčajných smrteľníkov. Otázka, kto sa môže jedine zásadne vysloviť k princípom marxizmu a tvorivo ho rozvinúť, v období vrcholného kultu osobnosti nebola nijak neprirodzená, ale sa predpokladalo s úplnou samozrejmosťou, že to môže iba najvyššia autorita, žijúci štvrtý klasik Stalin. Úlohou celého radu teoretikov, filozofov z profesie bolo iba osvetľovať, sprístupňovať klasikov a v prvom rade dokazovať Stalinovu genialitu, povedané hudobnou terminológiou, spievať variácie na určité témy. Nejde nám teraz o obsah Stalinových myšlienok, veď Stalin bol marxista, autor významných koncepcií, ale ide o celkové ovzdušie absolútnej autority J. V. Stalina aj v oblasti teórie, ktorá mala všetky znaky byzantskej adorácie. Politická autorita J. V. Stalina, vybudovaná rôznymi prostriedkami, preniesla sa aj do teoretického myslenia, a tak sa mohlo stať, že čokoľvek povedal, nech to bola aj najsamozrejmejšia vec, prijímalo sa ako prínos do pokladnice marxizmu. Ponímanie Stalinovej osobnosti a jeho postavenie v rámci marxizmu začalo nadobúdať podobu až náboženskej mystifikácie a paralel dôb už dávno minulých. Keď Ústredný výbor KSSS vytýčil ako jednu z hlavných úloh strany likvidáciu kultu Stalinovej osobnosti, bol to ďalekosiahly politicko-ideologický čin zasahujúci podstatne aj do vývinu filozofie, ktorý svojimi dôsledkami bude mať platnosť ešte aj v ďalekej budúcnosti.

Výsledkom absolútnej teoretickej autority J. V. Stalina bola teoretická stagnácia odborníkov, nikde síce nie predpísaná, ale fakticky rešpektovaná. Snaha po zvýraznení straníckosti filozofie sa vyčerpávala viac v hľadaní emocionálne silných výrazov než v hlbokej vecnej analýze. Niektoré práce pripomínali rečnícke cvičenie, vyčerpávajúce slovník glorifikujúcich alebo odsudzujúcich epitet. Dogmatické interpretovanie marxizmu malo a má tú vlastnosť, že umožňuje vyniknúť aj osobám na nízkej teoretickej úrovni a vzbudzuje zdieľanie marxistickej pravover-

nosti. Z prác takéhoto druhu sa čitateľ dozvedel, čo o danom predmete povedali klasikovia marxizmu, ale márne hľadal to, čo si myslí sám autor. Z toho potom jasne vyplývalo, že náhľady autora sú totožné s náhľadmi klasikov. Abnormálne citovanie, dovolávanie sa základných marxistických prác bolo ochranným štítom, za ktorý sa skrývala mysliteľská osobnosť. Napriek menám často s vysokými titulmi bola táto tvorba anonymná. Takýto štýl písania mohol mať viaceré príčiny, medzi nimi aj morálny oportunizmus, pohodlie a obavy z rizika omylu. Na publikované veci sa opatrničky kladli požiadavky krištáľovej ideologickej čistoty a bojovnosti a na diskutabilnosť, metodický skepticizmus, problémovú zložitost sa pozeralo ako na niečo nepohodlné, nebezpečné, čo môže byť prameňom revizionizmu a úchylkárstva.

Útek od problémov, od analýzy a kritiky aj voči sebe k formálnym tirádam a ideálom plytkej jasnosti a jednoduchosti predstavoval najtragickejšie obdobie vo vývine marxizmu a znamenal nebezpečenstvo znútra, a preto tým zákernejšie. Pozície a vážnosť marxizmu možno podrývať nielen priamymi útokmi a revizionistickými požiadavkami, ale aj sterilným obsahove prázdny dogmatizmom, ktorý diskredituje marxizmus morálne doma i pred zahraničím. Permanentná hrozba revizionizmu s príslušnými kádrovými dôsledkami, ktorá visela ako Damoklov meč, ochromovala teoretický rozlet a iniciatívu. Revizionizmus sa mohol veľmi pružne natiahnuť na každý smelší a kritickejší pohľad a bol stále nabrušenou zbraňou v zbrojnici dogmatikov. Je jednou z priam životných otázok socialistickej kultúry, aby sa presne definoval pojem revizionizmu, aby sa ujasnilo, kde je hranica medzi tvorivosťou a revizionizmom a či každú revíziu možno pokladať za revizionizmus. Ak by sme totiž pokladali za revizionizmus každé kritické zmocnenie sa základov kultúrneho a hospodárskeho života, bol by koniec s teóriou a filozofiou.

Vplyvy preexponovaného ideologizovania sa prejavili vo filozofii vypukle vo vzťahu k dejinám filozofie i k súčasnej svetovej filozofii. V prehnanej snahe neprestajne zdôrazňovať kvalitatívnu odlišnosť marxizmu, čo malo byť prejavom bojovnosti a straníckosti, zabudlo sa na špecifickosť filozofie ako formy poznania a na jej relatívne samostatný kontinuálny vývin po stránke problémovej. V hodnoteniach, ktoré mali vyslovene metafyzický charakter, výhradne sa uplatňovala dvojhodnotová eventualita: pokrokové—reakčné, materialistické—idealistické, vedecké—nevedecké a pod. Nemožno nič namietať proti akémukolvek hodnoteniu a klasifikácii v dejinách filozofie, pravda, že predpokladu, že vychádza zo seriózneho rozboru materiálu a opiera sa o argumentáciu. Toto však v mnohých prácach chýbalo, i keď čitateľ bol zvedavý na vecný obsah kritizovaného, analyzovaného diela. Hodnotenia sa opierali zväčša o výroky klasikov marxizmu, povedané trebárs mimochodom. Pôsobí neprirodzeným dojmom, ak napr. v nejakej systematickej publikácii z dejín filozofie prevládajúcim, alebo dokonca jediným prameňom citátov sú diela Marxa, Engelsa, Lenina, donedávna aj Stalina. Tento štandardný spôsob písania vzbudzuje predstavu, akoby zakladatelia marxizmu boli vyslovenými špecialistami v odbore dejín filozofie, hoci ťažisko ich mysliteľskej osobnosti bolo v iných oblastiach. Problém a nedostatky boli a sú však inde. Sú vo všestrannom ovládnutí hodnoteného materiálu, v uchopení predovšetkým teore-

tického jadra a jeho historického zaradenia. Len historik vie najlepšie pochopiť obťažnosť rekonštruovania minulosti a hľadania určujúcich vzťahov medzi skutočnosťami už neexistujúcimi. Zvlášť zložité sú úlohy v oblasti dejín kultúry a myslenia.

Vzťah k myšlienkovým produktom minulosti a k súčasnej nemarxistickej filozofii sa utváral v určitom období ako úmyselne izolacionistický. Prejavilo sa to rôznymi opatreniami, predovšetkým v sťažení prístupu k cudzej literatúre i vo vytváraní ideologických apriórnych postojov. Už púhy názov buržoázna filozofia mal vzbudzovať predstavu reakčnosti, úpadku, nevedeckosti. Vychádzalo sa po väčšine z nedialektickej nehistorickej koncepcie buržoázie ako triedy politickej vždy a všade jednotnej.

Naše predstavy o nemarxistickej vede a filozofii začali nadobúdať konkrétnejšie podoby v spoločenskom meradle od uvoľňovania medzinárodného napätia v polovici rokov päťdesiatych, keď sa oživil kultúrne styky, stretnutia na medzinárodných kongresoch a konferenciách. Je problematické, či izolacionizmus stalinkej kultúrnej politiky prispel k posilneniu pozície marxizmu v medzinárodných reláciách. Stratil sa kontakt s viacerými vednými odbormi a kultúrnymi prúdmi, čo sa musí bezpodmienečne doháňať. Nutnosť uplatnenia novej formy vzťahov k nemarxistickej vede a filozofii vyplýva z toho, že vôbec existuje a okrem toho je určená nutnosťou mierovej koexistencie socializmu a kapitalizmu. Súčasný stav techniky šírenia informácií, rozhlas, televízia, tlač, medzinárodný turistický styk, styk obchodný a kultúrny vyžadujú nové postoje i praktické opatrenia. Ak sa majú ukázať prednosti socialistickej kultúry, musia sa na kultúru klást vyššie požiadavky. Poznanie buržoáznej vedy a filozofie je prvou a základnou podmienkou ideového, kultúrneho súťaženia. Nie je to teda vec prepychu a pokútneho zaobstarávania informácií, ale ide o normálnu povinnosť. V oblasti prírodných vied a techniky je toto úplnou samozrejmosťou v podobe vedeckej dokumentácie, do spoločenských vied táto základná podmienka vedeckej práce preniká však iba zvolna.

Koexistencia kapitalizmu a socializmu nemôže znamenať a ani neznamená ústup z principiálnych pozícií marxistickej ideológie. Širšie poznávanie svetovej kultúry nesmeruje teda k ústupu, ale k posilneniu medzinárodného postavenia marxizmu. To treba zdôrazniť, pretože dogmatici starého typu stále môžu výstražne dvíhať prsty a varovať pred prenikaním nepriateľskej ideológie. Prenikanie buržoáznej kultúry a ideológie je prirodzeným dôsledkom zlepšovania medzinárodných stykov a s tým sa musí počítať, no pritom je dôležité, či marxisti budú naň teoreticky pripravení a ako účinne mu budú čeliť.

Vplyvy a prvky dogmatizmu sa môžu prejavovať v rôznych formách a odvetviach teoretickej a praktickej činnosti. Ak sme dosiaľ mali na mysli publicistickú vedeckú tvorbu, treba sa zmieniť o nie menej závažnej oblasti, a to o výučbe a osvetovej popularizácii marxistickej filozofie. Význam tejto oblasti tkvie v tom, že oboznamuje so základmi marxizmu a pre ľudí, ktorí nepracujú priamo v odbore filozofie, poväčšine predstavuje aj štandardnú úroveň filozofického, svetonázorového vzdelania. Možno povedať, že v procese kultúrneho svetonázorového prerodu širokých mas občanov zohráva práve ona rozhodujúcu úlohu. Dobrá

výučba a popularizácia môže urobiť veľa pozitívneho, ale zlá môže napáchať veľké ideologické a politické škody. Pri tejto príležitosti nemôžeme nespomenúť celkový prelomový kultúrny vplyv nástupu výučby a popularizácie marxizmu u nás po roku 1945 a hlavne 1948, a to v najrozmanitejších formách, školeniach, výučbe v školách, vydávaním diel klasikov marxizmu i rôznych dokumentov. Popritom chceme pripomenúť určitý negatívny dôsledok popularizácie a propagandy, ktorý sa prejavil v tom, že kritériá propagandistické a osvetové, ktoré sú pochopiteľne didaktickej povahy, preniesli sa aj do oblasti tvorivej práce, do výučby na vysokých školách. Výučba marxizmu nadobúdala niekedy celkom katechizmovú podobu, k čomu nemalou mierou prispelo aj to, že Stalinova práca *O dialektickom a historickom materializme*, ktorá je teoreticky ozaď nenáročná a má vyslovene popularizačný charakter, pokladala sa za vrchol a sumu marxistickej filozofie.

Vo výučbe a popularizácii, najmä vo vysvetľovaní základov, je určitý dogmatizmus — ak takto nazveme zjednodušený a názorný výklad — priam podmienkou zrozumiteľnosti. Rozhodne však treba rozlišovať, na akých predpokladoch sa výklad môže rozvíjať a aké sú jeho konečné ciele a nemožno uplatňovať všade rovnaké požiadavky a metódy. Nediferencovaná a katechizmová výučba marxizmu vzbudzovala dojem jeho dogmatickej jednoduchosti, jasnosti, a čo je najhoršie, bezproblémovosti a uzavretosti. Pritom tieto naučené svetonázorové tézy mali často podobu verbálnych vedomostí, ktoré sa nemuseli spájať s vnútorným presvedčením ani konaním. Ako anekdota, pravda, nie veselá, spomína sa študent, ktorý vraj po skúške z marxizmu sa šiel do kostola poďakovať za to, že urobil z neho skúšku. Analýza výučby marxizmu predstavuje osobitne závažný problém najmä na vysokých školách. Vcelku sa vidí, že kvantita pretrátila kvalitu a neškodilo by menej, ale lepšie.

Tvorivosť marxistickej filozofickej tvorby, priťažlivosť a účinnosť výučby a osvetovej propagácie marxizmu závisí od vyspelosti kádrov, ktoré túto prácu robia. Keď sa dotýkame dogmatizmu v tejto oblasti, musíme vziať do úvahy, že pre plnenie naliehavých úloh bolo potrebné získať veľký počet pracovníkov, ktorí nie všetci spĺňali podmienky kvalifikovanosti. Napríklad len utvorenie katedier marxizmu na vysokých školách bolo podmienené prijatím stoviek nových pracovníkov, asistentov, a to zväčša celkom mladých. Je pochopiteľné, že tento masový príliv nemohol znamenať hneď teoretický prínos. Sú tu teda aj objektívne okolnosti ovplyvňujúce úroveň výučby a rozvoja marxizmu u nás. Je však chybou, ak mladí ľudia sú ponechaní sami na seba a nevytvorí sa podnetné ovzdušie, poháňajúce prácu a tvorbu k vyššej teoretickej úrovni. No faktom je, že ľudia rastú aj intelektuálne, rozširuje sa ich vedomostný obzor, svetonázorové prvky i skúsenosti. To platí nielen o vedeckých pracovníkoch, ale aj o všetkých občanoch nášho socialistického štátu a v tom treba vidieť pozitívne výsledky kultúrnej politiky. Toto treba rešpektovať a brať do úvahy pri riadení a usmerňovaní svetonázorovej a politickej výchovy a vyhýbať sa stereotypnému obsahu a metódam.

Kritické vyrovnanie sa s nedostatkami v oblasti filozofie musí vychádzať z ich dôkladného rozboru a smerovať k pozitívnemu uplatneniu nových, vyšších kritérií. Môže vzniknúť otázka, či sa o kulte osobnosti už nenapísalo dosť a či sa treba k tejto tematike vracáť. Podľa nášho názoru písať a diskutovať treba dotiaľ, kým sa znalosť nedostatkov nestane všeobecnou samozrejmosťou, kým chyby nebudú odstránené a morálne diskvalifikované, pokiaľ sa nevytvorí nové tvorivé ovzdušie.

Kľúčové postavenie majú v tomto ohľade naše najvyššie teoretické inštitúcie, ústavy, katedry, redakcie, kde sa musí vytvoriť polemické diskusné prostredie bez zábran, úzkostlivosti a škrobenosti. Rozvoj teórie potrebuje bezpodmienečne voľné pole. Toto sa týka, pravda, nielen filozofie, ale aj ostatných oblastí vedy a kultúry. Zmyslom teórie je služba praxi, riešenie praktických problémov v rovine abstraktnosti a všeobecnosti. Očakávať od filozofie, že bezprostredne vyrieši niektoré praktické konkrétne problémy, znamená nepochopiť podstatu filozofie a jej postavenie v systéme vedeckého poznania. Boli časy, keď sa na filozofov hľadelo ako na univerzálnych vzdelancov, ktorí sa vyznajú a majú vyznať vo všetkom, počnúc medzinárodnou situáciou, končiac prevádzkou roľníckych družstiev, a toleroval sa negativistický postoj voči abstraktnej teoreticnosti. Toto bola tiež jedna z hlavných príčin stagnácie filozofie.

Naša filozofia bude musieť odvážnejšie analyzovať a budovať aj vlastné pojmy a kategórie. Autoregenerácia je základnou podmienkou neprestajného organického spojenia s vyvíjajúcim sa spoločenským prostredím a situáciou vo svetovej vede a kultúre. Prvky dogmatizmu sa prejavovali aj v tom, že sa v marxizme konzervovalo kultúrne ovzdušie 19. storočia. Týka sa to predovšetkým prác o kategóriách, v ktorých často presvitali naivnorealistické koncepcie, nerozlišovanie medzi formou poznania a objektívnou realitou. V tejto oblasti sa citelne prejavovala odtrhnutosť od živej skutočnosti a vplyvy heglovského špekulatívneho logizovania.

Nastolovanie vyšších kritérií a náročnejších požiadaviek sa vzťahuje tak na filozofiu, ako aj na všetky vedné disciplíny a kultúrne formy a cez ne má priamy dosah na spoločenskú prax. K mnohým nedostatkom napr. v ekonomike či v oblasti reorganizácie školstva nemuselo a nemusí dochádzať, ak by praktickým opatreniam predchádzala primeraná teoretická príprava, analýzy existujúceho stavu a variantov riešení. Oživenie teórie, teoretizovanie predpokladá však zásadnú zmenu v ponímaní samotnej teórie. Ak v období kultu osobnosti mala teória ornamentálne a apologetické poslanie, jej prirodzeným miestom je byť predvojom a pripravovateľom praktických akcií a opatrení. Z tohto stanoviska má teória aj ekonomický význam, ktorý vynikne vtedy, ak nejaké ekonomické podujatie zlyhá pre nedostatočnú teoretickú prípravu.

V oživení vedeckej a kultúrnej aktivity má filozofia významné miesto, lebo pomáha vytvárať celkovú kultúrnu a dokonca aj vnútropolitickú atmosféru, a to tým, že vytyčuje ciele, kritériá, metodologické smernice, nabáda k analytícnosti a kritičnosti a usiluje sa o syntézu vedeckej a kultúrnej aktivity. Že sa marxistická filozofia bude vyvíjať týmto smerom, naznačuje zásadný prelom a rozchod s metódami a postojmi obdobia kultu osobnosti i pozoruhodný ideový ruch v posled-

ných rokoch, zvlášť v minulom. To všetko je pre nás spoločenskou požiadavkou a objektívnym podnetom pre zvyšovanie úrovne našej práce a k napĺňaniu želaní pozitívnym obsahom.

ФИЛОСОФИЯ НА НОВОМ ПУТИ

Я. Коцка

Проявления и последствия культа личности Сталина сказались во всей нашей общественной жизни. Философию они затронули еще в большей мере, так как некоторые теоретические концепции и точки зрения создавались при прямом участии философии. Поэтому столь неотложной является задача переоценить положение в области философии. Элементы догматизма, попавшие в марксистскую философию, чужды марксизму, возникшему и в течение десятилетий развивавшемуся как революционный, строго критический способ мышления, не останавливающийся ни перед каким авторитетом кроме правды и объективной действительности. Самым неестественным было представление, будто бы марксизм в произведениях его основоположников представлял собой уже законченную цельную систему, неспособную дальнейшего развития. Период отказа от проблематики, от анализа и критики, направленной также против себя, и уклон к идеалу поверхностной ясности и простоты представлял собой опаснейший этап в развитии марксизма, опасность изнутри. Постоянная угроза ревизионизма и загиба ослабляла творческий подъем и инициативу. Отрицательное влияние чрезмерного подчеркивания роли идеологии в области философии особенно сильно сказалось в нашем отношении к истории философии и к современной мировой философии. Наше отношение к ним в определенный период было нарочно изоляционистским, в следствие чего было потерян контакт с многими научными дисциплинами и культурными течениями. Теперь надо наверстать упущенное.

Постановка более высоких критериев и требований необходима так в области философии, как и в области всех научных дисциплин и форм культуры. В процессе оживления научной и культурной активности философия играет важную роль, так как выдвигая цели, критерии, давая методологические указания и стремясь к синтезу научной и культурной активности, она помогает создать общую культурную и даже внутреннеполитическую атмосферу.

PHILOSOPHY MARCHING NEW WAYS

J. Kocka

Our entire public life and philosophy were marked by the manifestations and consequences of the cult of Stalin's personality all the deeper since many theoretical conceptions and criteria of valuation had been constituted with a direct participation of philosophy. This is the reason why we now are faced with the important task to examine and revise the situation in our philosophy. The elements of dogmatism which have found their way into Marxist philosophy are actually strange and contradictory to Marxism since Marxism had originated and developed during several decades as a revolutionary, uncompromisingly critical way of thinking respecting no other authority but truth and objective reality. Extremely unnatural was the idea as if Marxism in the works of its founders were a definitely terminated system incapable of further development. The most dangerous stages in the development of Marxism, a danger from inside, was the escape from problems, from analysis and criticism toward Marxism itself, into a world of ideals of dull clarity and simplicity. Theoretical progress and initiative were handicapped by the ever imminent indictment of revisionism and deviation. The consequences of exaggerated ideologization on philosophy conspicuously appeared in the approach to the history of philosophy and to the contemporary world philosophy. The relation to them developed in a certain period as if deliberately isolationistic,

the consequence of which was the loss of contact with several scientific disciplines and cultural movements. Now it has become absolutely necessary to retrieve all what had been neglected. The application of higher criteria and more pretentious requirements becomes imperative not only with regard to philosophy but also to all scientific disciplines and domains of culture. Philosophy occupies an important place in the revival of scientific and cultural activity because of its contribution to creating a general cultural and even an internal political atmosphere by setting aims, imposing criteria, formulating methodological directives and endeavouring to synthesize scientific and cultural activity.